

Jovan Mitić
 Filozofski fakultet, Beograd
 Univerzitet u Beogradu, Srbija
adeinxwyz@gmail.com

Приказ
 Review
 DOI: 10.5281/zenodo.7788184
 примљено / received: 19. 12. 2022.
 прихваћено / accepted: 26. 12. 2022.

Prikaz: Adam J. Goldwyn, *Byzantine Ecocriticism: Women, Nature and Power in the Medieval Greek Romance*, Palgrave Macmillan, 2018, 240 str.

Monografija *Byzantine Ecocriticism: Women, Nature and Power in the Medieval Greek Romance* predstavlja pokušaj da se kroz određeni teorijski okvir, naime ekokritiku, analiziraju glavne vizantijske srednjovekovne romanse od 11. do 15. veka. Upravo u tome leži pionirski značaj ovog rada koji predstavlja prvi primer sistemske primene ekokritičke misli u naučnoj analizi vizantijske književnosti. Međutim, autor se koristi i drugim perspektiva kao što je rodna teorija, naročito ekofeministički diskurs, kako bi osvetlio status ženskog subjektiviteta i njegovu veza sa prirodom unutar vizantijske imaginacije. Tako ovaj rad predstavlja jedan od značajnijih pokušaja uvođenja nove teorijske paradigme u vizantologiji i istoriografiji uopšte.

Prvo poglavlje *Byzantine Studies in an Age of Environmental Crisis* uvodi čitaoca u zamisao same knjige. Prikazan je istorijat ekokritičke teorije van istoriografije i rezultati njene primene na studije književnosti. Značaj ovog pristupa, po Goldvinu, nalazi se u razlici od istorijske ekologije koja se bazira na rekonstrukciji vizuelne stvarnosti, dok istorijsku ekokritiku zanima odnos subjekta prema okolini. Ističući ideologiju kao primarnu temu svog istraživanja, Goldvin se zalaže za „etički obrt“ i osavremenjivanje vizantologije radi aktuelnih političkih i ekoloških problema.

Ovde je neophodno obratiti pažnju na „ekokritičku medijevistiku“ za koju se Goldvin zalaže. Ključan pojam koji on koristi jeste *literary analysis* – književna

analiza. Ova analiza obuhvata razumevanje položaja čoveka u okviru njegove prirodne okoline; subjektivitet se jedino može razumeti kroz analizu ideologije jednog društva u odnosu prema prirodi. Za to je potrebno „zeleno razmišljanje“, odnosno „ekološka mašta“. Autor elaborira i o drugačijim pravcima kao što su marksistički, postkolonijalistički i „queer“ i njihove primene unutar ekokritike. On smatra da je tradicionalni, historicistički metod delimično uspeo da analizira odnos subjekt-priroda kao ideološki fenomen. Međutim, pošto su se uzroci i posledice savremene ekološke krize pogoršali, Goldvin smatra da je neophodno uvesti novi i drugačiji teorijski pravac sa svežijom perspektivom.

Pozivanje na etičku dimenziju naučnih radova svakako svrstava ovaj rad pod „novu istoriju“ koja pokušava novim metodama da osavremeni historiografiju u cilju rešavanja savremenih problema. Međutim, interesantna je velika divergencija unutar ekokritičkog polja koju Goldvin opisuje u uvodu; dihotomija koja postoji unutar ekokritičkih krugova između aktivizma (koju ističu ekokritičari koji se bave savremenom literaturom) i razumevanja (koju ističu ekokritičari koji se bave antičkom ili srednjovekovnom literaturom) ukazuje da je polje ne samo razjedinjeno u pristupu istorijskim izvorima, nego suštinski i u pogledu rešavanja ekološke krize i drugih problema našeg doba koji su, za Goldvina, neodvojivi od historiografije. Ova tenzija se može videti i u ovom radu. Pisac objašnjava da je njegovo suštinsko pitanje prvobitno bilo „da li ekokritika može biti odvojena [kao teorijska paradigma] od savremenih problema?“. Njegov odgovor je tada bio potvrđan ali objašnjava da je vrlo ubrzo shvatio da ako se uzmu u obzir savremeni problemi, to polazište sa svojim pretpostavkama je „nedovoljno“. Zbog toga on u ovom delu postavlja drugačije pitanje, odnosno „do koje mere ekokritička medijevistika može da doprinese rešavanju savremenih problema?“. Njegov odgovor jeste ovo delo; ono predstavlja pokušaj nalaženja tog „middle ground“ između akademskog profesionalizma i političkog aktivizma.

U drugom poglavlju, *Zoo-morphic and Anthomorphic Metaphors in the 'Proto-Romance' Digenis Akritis* Goldvin analizira ep *Digenis Akritis* na dva načina: prvo, komparativno, kroz direktne aluzije na zapadne romanse kao što su *Kenterberijske priče*, a potom posredstvom metafora koristeći kategorije „ljubavnika“, „lovca“ i „baštovana“ kako bi prikazao na delu njihovu sintezu u odnosu muškarca prema ženi. Lov je izdvojen kao suštinska osnova; putem lova muškarac uči kako da gospodari prirodom. Takav odnos sa izmenama je primenjen i na ženi; on je ljubavnik, a ona „bašta“ koju on oblikuje i kojom gospodari. Ovaj stav dominacije je naročito prisutan u scenama silovanja kao što je slučaj ratnice Maksimu koja moli glavnog junaka Digenesa da je poštedi, ali je on ubija nakon odnosa.

Ovo poglavlje je odličan prikaz Goldvinovog metoda; kroz sistemsku analizu on dekonstruiše osnovne pojmove i koncepte koji oblikuju mentalitet vizantijskog junaka. Tamo gde njegova analiza donekle može biti osporena jeste njegova karakterizacija Digenesove tranzicije od „lovca“ ka „baštovanu“. Iako je odnos koji Digenes ispoljava prema devojci (kasnije ženi) odnos dominacije (kao kada Digenes traži njenu saglasnost za brak ali onda preti da će ubiti bilo kog drugog u koga se možda zaljubila), kada on postaje „baštovan“ priča se znatno komplikuje. Ovde moramo da obratimo pažnju na koji način Goldvin kroz svoj rad koristi kategoriju subjekta.

Goldvin se nigde u radu nije izrazio šta je tačno njegova teorija subjektiviteta – njegova teza jeste da su subjektiviteti prirode i žene, međusobno povezani u vizantijskoj romansi, potlačeni i učestvuju u nepovoljnoj “power dynamics”. To je tačno, ali njegova teorija je formulisana na pretpostavci koja nije bila elaborirana i koja ne mora biti imanentna samom izvornom materijalu. Goldvinov implicitan odgovor jeste formalan – subjektivitet se odražava u slobodnom izražavanju jedne osobe bez spoljašnjeg pritiska, što se može naslutiti kroz njegove analize odnosa moći. Zbog toga muškarac je jedini taj koji ima slobodu. Međutim, takva

pojednostavljena konceptualizacija subjektiviteta lišava ga raznih uvida u vizantijski mentalni prostor.

Tranzicija Digenesa od lovca u baštovana nije tako glatka kao što je Goldwin predstavlja kroz aspekt dominacije. Digenes je kroz lov sebe definisao kao muškarca jer je lov u romansi konceptualizovan kao nešto što i sam Bog odobrava i što dokazuje Digenesovu „muškost“. Međutim, bez obzira na što je to odobrena društvena norma Digenes pokazuje i visoku stopu animalnosti (kao u borbi sa medvedom), koja je u ovoj fazi za sada odobravana jer je dokaz muškosti. Potom se kroz lov i borbu dokazao kao muškarac i tako stekao pravo na najlepšu ženu. Međutim, sada srećemo donekle drugačijeg Digenesa. Iako je on taj koji ima vlast, sva dalja njegova dela počinju da budu interpretirana drugačije ; jedno od njih, kao što je bilo silovanje arapske devojke, sada je konceptualizovano kao neverstvo i Digenesov fatalan prekršaj. Ovaj čin nije više u okviru njegovog dokazivanja, nego već potpuno drugačijeg odnosa. Tu se po prvi put u junaku javlja *moralna dilema* jer Digenes se oseća kao da se *ogrešio o svoju ženu*, a onda i u slučaju sa Maksimu kada je lagao ženu da je pomogao ratnici.

Tačno je da je Digenes onaj koji ubija i laže žene. Ali kako da onda interpretiramo njegovo osećanje „krivice“ u vezi sa laganjem, spram njegove potpune nezainteresovanosti zbog onoga što je učinio Maksimu i arapskoj devojci? Ako pogledamo samog Digenesa, Goldwinovo stanovište jeste da je on „subjekat“ od samog početka zahvaljujući tome što izvršava vlast – on ima moć prvo nad životinjama pa onda, kroz isti model, i nad ženama. Ali zar upravo ne postoji raskid između ova dva dela? U prvom delu Digenes je i dalje u „prirodnom stanju“, on se dokazuje i ne oseća nikakve sumnje u vezi onoga što čini jer sve što radi je prirodno i odobreno od samog društva. To se menja nakon što se oženio. On možda jeste sebe definisao kao „muškarca“ sve do ženidbe, ali on tek postaje „subjekat“ kada je učinio nešto što bi, da je ostao u fazi „lova“ možda bilo prihvaćeno. Međutim, sada je suprotstavljeno idealu koji on sam zastupa, kao i drugim normama; on je prevario

ženu dvaput i time izneverio ideal muža-baštovana zbog čega oseća krivicu i podeljenost. Na paradoksalan način, postoji antagonizam između „lovca-ljubavnika“ i „baštovana-ljubavnika“, jer nije više jasno da li može postupati kao što je postupao u prvoj fazi. Goldvin ne greši kada zaključuje da je dominacija važan faktor, ali ne vidi da produblјivanje mentalnog lik Digenesa omogućava uvid u to kako je ženski subjektivitet bio koncipiran i na koji način je on imao određen uticaj na muški subjektivitet u romansi.

Postojanje dva modela žene (Digenesova žena/Maksimu, arapska devoјka) nisu objašnjeni kod Goldvina. One jesu formalno lišene subjektiviteta, ali to omogućava narativima da ih univerzalizuju kao primere. Digenes postupa prema njima kako hoće jer one ne mogu da izraze svoju volju – pogotovo arapska devoјka i Maksimu su žrtve njegove samovolje, ali sve to ipak nije bez posledica *po njega*. Kada Digenes ubija Maksimu da bi pobegao od odgovornosti svog čina, ne smemo zaboraviti da je to podstaknuto delom njegovim osećanjem krivice. Ovo naravno ne opravdava njegovu bezrezervnu bahatost prema Maksimu i arapskoј devoјci ali deo te bahatosti nalazi se u kajanju. Goldvin je ovde ostao nejasan i to je ujedno ograničenje njegovog teorijskog polazišta. U onoj meri koliko je uspešan u analizi „power-relations“, toliko u njegovom narativu ne postoje odgovori za ovakve nejasnoće (iako ih Goldvin prepoznaje). On primećuje da se dešava promena od *zoomorfične* ka *antropomorfičnoј strukturi* u narativu, ali smatram da je nedovoljno ozbiljno shvatio momenat Digenesove krivice i šta to znači po pitanju definisanja ne samo ženskog, nego i muškog subjektiviteta u ovom slučaju (i samim time strukture). Drugim rečima, ono što fali u njegovom objašnjenju jeste analiza, da iskoristim termin Jasa Elsnera, *ideologije recipročnosti* kao i određene kategorije koje bi mu pomogle da prodre dublje u psihički i mentalni svet Vizantinaca.

Treće poglavlje *Rape, Consent and Ecofeminist Narratology in the Komnenian Novels* nastavlja analizu rodniх odnosa kroz romanse stvorene u doba komninske restauracije. Izdvajajući ključne pasuse iz *Drozila i Harikle*, *Rodanta i Dosikle*, i *Hismine*

i Hisminija, autor identifikuje ženski subjektivitet koji je nerazdvojiv od prirode; nasilje počinjeno nad njim se poistovećuje sa nasiljem nad prirodom. Ženski subjektivitet je i u ovom slučaju podređen muškom pri čemu se često javlja motiv silovanja heroine u sve tri romanse, podjednako od strane protagoniste i „varvarina“. Jedini izuzetak, po autoru, jeste *Hismina i Hisminije* gde heroina Hismina po prvi put u vizantijskim romansama svojom voljom izražava seksualnu želju za protagonistom, što ujedno prikazuje granice njenog slobodnog izražavanja. Goldvin takođe ističe razlike između Grka ljubavnika i „varvarina“ ljubavnika kao i nemogućnost potonjeg, zahvaljujući njegovom poreklu, da uđe u ljubavni odnos sa heroinom.

U romansama koje je Goldvin naveo, provlači se jedan motiv koji se generalno javlja u zapadnoj viteškoj literaturi a smatram da je opravdano navesti ga ovde jer Goldvin ga možda nije dovoljno upotrebio u svoj analizi – *distanca* (između ljubavnika). U svim primerima koje je on naveo, taj motiv se može upotrebiti: kada Dosikle navaljuje a Rodanta mu naglašava da se suzdrži ili kada Hismina odbija da uđe u odnos sa Hisminijem. Pogotovo ovaj potonji primer je paradigmatički jer u romansi postaje očigledno da Hisminijevo navaljivanje u stvari ga sve više i više odvlači od željenog cilja. Ljubav postoji ako je prvo uspostavljena distanca, a Hisminije to ne shvata sve dok nije saznao da je Hismina navodno umrla, tako da je aktuelizacija njihove ljubavi moguća tek nakon toga (distanca se uspostavlja, da bi se onda raskinula). Ako se postojanje ovog motiva može priznati onda se moraju postaviti dva pitanja, oba podjednako teška; da li je opravdano govoriti o ovome kao *isključivo* zapadnom uticaju i dokle ga možemo identifikovati u romansama 12. veka? Drugo pitanje koje je više fenomenološko nego empirijsko, jeste da li je upravo taj motiv distance ono što pruža prostor ženskom subjektivitetu, koliko god da je to moguće, da se izrazi? Iako je ovo, pre svega, *muški motiv* – mnoge zapadne romanse ga koriste po cenu umanjivanja subjektiviteta žene (ovde mislim pre svega na opis konzumacije veze između Lancelota i Gvinivere kod Kretjena de Troa), da li je

moguće ustanoviti da on, na jedan paradoksalan način omogućava neku vrstu slobode i ženi (pogotovo u slučaju Hismine)? Konačno, da li možemo naći tako nešto u *Digenes Akritas*? Goldvinova analiza ovih tekstova ponovo otvara pitanje ne samo empirijskog, nego i fenomenološkog uticaja zapadne viteške literature na vizantijsku.

Glavna tema četvrtog poglavlja, pod nazivom *Witches and Nature Control in the Palaiologan Romances and Beyond*, jesu žene koje su otuđene od društva i posmatrane kao pretnja koja mora biti uništena. Izvedeći iz paleoloških romansi *Kalimah i Hrisoroi* i *Livistros i Rodamni* prikaze veštica koje imaju velike moći nad prirodom, pomažu vladarima i njima su na usluzi, Goldvin nastoji da pokaže paradoksalnost njihovog položaja. Iako je njihov položaj ovako uzvišen, one istovremeno mogu biti pogubljene ili prognane ako njihova korisnost iščezne, čime takođe postaju primeri za odnose moći između muškarca i žene u vizantijskim romansama. To podupire analizom grčke verzije *Trojanskog rata* i likom Medeje, koja je za Goldvina paradigmatski primer. On se takođe bavi likom Medeje u moderno doba i delima koji pridaju njoj veći subjektivitet i izraženost.

Goldvin je apsolutno u pravu što se tiče položaja veštice, ali ono na šta on nije obratio pažnju jeste upravo relativna promena u položaju žene od Digenesove žene do veštica 14. veka. Kod *Digenesa* imali smo ženu koja živi u bašti nakon što ju je junak uzeo za sebe i harmonično tu živi (pod kontrolom muža). Kroz romanse 12. veka uviđamo da su bašte često uništavane od strane varvara i da su junak i junakinje često otuđeni od tog ideala zbog spoljnog uticaja. Iako je njegova analiza veoma detaljna, pogotovo u pogledu kako je strah od veštice uticao na formiranje stereotipa, on nije objasnio zašto se dogodio ovaj „shift“ – žena kao *bašta*, kao usklađen deo nje i njeno otelotvorenje pred mužem, a onda žena kao biće koje čak ima moći kojima može da vlada nad prirodom (što, podsetimo se, trebalo bi da ima samo muški junak kao Digenes!).

U petom i poslednjem poglavlju, *Byzantine Posthumanism: Autopoiesis, Symptoiesis, and Making Kin in the Gardens of Romance* Goldvin koristi

posthumanističku analizu kako bi definisao likove u romansama koji prevazilaze granice čovečnosti. Započevši sa istorijatom posthumanističke teorije, Goldvin posvećuje poglavlje analizi „hibridnosti“ vizantijskih likova. Goldvinov zaključak ovde jeste da ovakav pristup u vizantijskim romansama služi raskidanju binarnih odnosa između muškarca i žene samim time što se spajaju u jedinstveni entitet, što se naročito vidi u slučaju *tetraktys*-a. Ta „hibridnost“, međutim, se takođe vidi u dihotomiji *autopoiesis/sympoiesis* koju Goldvin koristi da bi analizirao uloge muškarca i žene u poznim vizantijskim romansama. Koristeći Ahila u *Trojanskom ratu* kao primer *autopoiesis*, heroja prema kome je ceo svet antagonističan i za koga jedino pojedinac vredi, on stvara kontrast sa „*sympoietic world*“ koji je međupovezan i harmoničan i u kome devojka, u koju se Ahil zaljubljuje, prebiva.

Dihotomija nastaje, kako Goldvin zapaža, sa muškim svetom. Umesto varvara koji ruše idilu u romansama 12. veka sada to čini sam ljubavnik, Ahil. Jedan ideal se razrušava, i kako kaže Goldvin, bašta više nikada neće biti ista jer se svetovi Ahila i devojke ne mogu mimoići. Oni su suđeni da se susretnu, ali po štetu bašte, odnosno sveta devojke. Ahilov ulazak u svet devojke i njihova veza koja se kasnije završila tragičnom smrću devojke u romansi označava nepomirljivost između ova dva sveta. Goldvin je, po mom mišljenju, u pravu kada pravi vezu između rušenje bašti kao diskursa sa istorijskom situacijom u Vizantiji u 13/14. veku i, u skladu sa tim, tezom da je želja publike bila da romansa, na neki način, izrazi nemogućnost mira čiji izraz je bila nevinost devojke pre ulaska Ahila u njen život zajedno sa njenom sudbinom nakon njegovog ulaska. Dešava se inverzija; umesto da junak bude čuvar bašte, on je sad njen rušitelj.

Goldvin u zaključku, *Posthumanism, (Odd)Kinning, and the Future of Byzantine Studies*, obraća pažnju na pitanje koje je postavio u uvodu, naime kako ekokritička medijevistika najbolje može doprineti sadašnjosti. Njegov odgovor je da iako srednjovekovne romanse ne mogu biti promenjene (kao što u savremenoj literaturi izvesne promene ekokritičari čine radi decentrizacije), neophodno je imati drugačije

interpretacije, pogotovo one koje stavljaju naglasak na Drugost koja ima perifernu ulogu u odnosu na glavnog junaka. Na taj način se ispravljaju popularne miskoncepcije u sadašnjem društvu, koje opravdanja za svoja ideološka uverenja nalazi u imaginarnoj prošlosti. Zbog toga Goldvin ističe da ako vizantolozi nisu sposobni da postanu politički aktivni, onda oni moraju barem da učestvuju u ekokritičkom osvešćivanju društva.